

مقایسه عناصر داستانی (نثر) در کتاب‌های فارسی پایه‌های تحصیلی دهم و یازدهم و دوازدهم رشته علوم انسانی فرهاد کاکه‌رش^۱، نشمیل مولودی^۲

چکیده

کتاب‌های درسی از مهم‌ترین ابزارهای شکل‌گیری بنیان فکری، ملی، فرهنگی، دینی و ادبی هر نسل در دوران کودکی و نوجوانی هستند و در این میان کتاب‌های فارسی به دلیل توجه به ادبیات داستانی، حاملی برای روایت افکار و تخیلات انسان به شمار می‌روند. هدف اصلی این پژوهش بررسی و نقد تطبیقی عناصر داستانی (نثر) در کتاب‌های فارسی پایه‌های تحصیلی دهم و یازدهم و دوازده رشته علوم انسانی است. روش پژوهش به صورت توصیفی - تحلیلی است. نتایج نشان داد که از نظر ساختاری در پایه‌های مختلف تحصیلی ارتباط منطقی وجود دارد. در بخش روان‌خوانی کتاب، بهره‌گیری از قصه و داستان و حکایت‌های آموزنده و سازنده، برای غنی‌سازی هدفمند اوقات فراغت و نیز لذت بخشی و سودمندی کردن زمان فراغت دانش‌آموزان مشهود است و برای پرورش مهارت‌های زبانی دانش‌آموزان ابزار بسیار مناسبی است. خواندن قصه و داستان، عادت به مطالعه و خوگیری با آن را در فراگیران پرورده می‌سازد و باعث رشد کلامی، پویایی ذهن و خلاقیت بیشتر آنان می‌شود و گنجینه‌واژه‌ها و افق دریافت مفاهیم را در دانش‌آموزان گسترده می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: فارسی متوسطه، ادبیات داستانی، عناصر داستان، زاویه دید، شخصیت‌پردازی.

۱ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد مهاباد، دانشگاه آزاد اسلامی، مهاباد، ایران. (نویسنده مسئول) farhad_kakarash@yahoo.com
۲ دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، واحد مهاباد، دانشگاه آزاد اسلامی، مهاباد، ایران.

مقدمه

یکی از ویژگی‌های روایت، جذب اندیشه‌های دینی، فلسفی، تاریخی و اجتماعی، انتقال آن‌ها به خواننده و واداشتن او به تفکر است. ویژگی دیگر، بخشیدن لذت است؛ زیرا خواندن یا گوش دادن به آن باعث آرامش خاطر می‌شود. از همه مهم‌تر، از خصایص داستان، فایده‌مندی آن است و مهم‌ترین ویژگی تاریخ مفید بودن آن است.

کتاب فارسی سال دهم دبیرستان نقش مهمی در دستیابی به اهداف آموزشی و آموزشی دارد. در نظام‌های آموزشی متمرکز، کتاب فارسی به عنوان محصول فرآیند برنامه‌ریزی درسی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ بنابراین، هر تصمیمی در مورد عناصر اصلی برنامه نیز باید در کتاب درسی منعکس شود. مثلاً در کتاب فارسی یازدهم، درسی با عنوان «قاضی بست» آمده است. قالب متن نثر تاریخی از کتاب تاریخ بیهقی است و هدف از گنجاندن این درس در برنامه درسی از یک‌سو آشنایی دانش‌آموزان با نثر تاریخی کتاب و از سوی دیگر آموزش آموزه‌های اخلاقی مانند قناعت و رضایت‌مندی، رفتار صحیح و پایبندی به هنجارها و این‌ها شعائر دینی است. یا در این کتاب روان‌خوانی «اولین روزی که به یاد می‌آورم» نیز ساختار داستانی دارد که هدف اصلی آن طنز ادبی است، اما در پس این لذت نکات آموزنده‌ای برای دانش‌آموز و احساسی و ایجاد همدلی نهفته است. «داستان‌های شیرین و جذاب می‌توانند به‌طور غیرمستقیم اصول تربیتی را به کودکان منتقل کنند و نردبانی را تشکیل می‌دهند که کودک را به وجود می‌آورد. ذهن به سوی آسمان واقعیت‌های زندگی صعود می‌کند.» (بیدمشکی، ۱۳۸۵: ۱۹-۱۸). نگارندگان در این مقاله بر آن‌اند تا به بررسی عناصر داستانی در داستان‌های منثور کتاب‌های فارسی سال‌های دهم، یازدهم و دوازدهم راهنمایی بپردازد.

اهمیت و ضرورت پژوهش

داستان به عنوان یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین بخش‌های ادبیات در کتاب‌های درسی دوره‌های مختلفی به‌خصوص در دوره دوم متوسطه، گنجانده شده است. برای درک و ارتباط بهتر با ادبیات داستانی، حضور اساتید علاقه‌مند و آشنا به عناصر و فنون داستان‌نویسی در کنار دانش‌آموزان ضروری است. انجام تحقیقات عمیق در این زمینه که در حیطه زبان و ادبیات فارسی است، می‌تواند به دانش‌آموزان در یادگیری و درک آثار ادبیات داستانی و درک توانایی‌ها و تکنیک‌های استفاده شده کمک شایانی داشته باشد.

هدف اصلی این پژوهش، بررسی و مقایسه عناصر داستان (نثر) در کتب فارسی پایه دهم، یازدهم و دوازدهم علوم انسانی است.

پرسش پژوهش

در داستان‌های منثور فارسی دوره متوسطه دوم ترکیب داستان‌ها چگونه است و آیا بین داستان کلاسیک و معاصر توازن برقرار شده است؟

فرضیه اصلی

تلفیقی از داستان‌های کلاسیک و معاصر در کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه گنجانده شده است که از نظر عناصر داستانی قابل تأمل است.

در این پژوهش از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است و محقق ابتدا منابع پژوهش را از کتابخانه‌های مختلف جمع‌آوری می‌کند و در مرحله بعد برگه‌های لازم برای پژوهش خود را تهیه می‌کند و در مرحله بعد بر اساس آن، از این اسناد برای نوشتن متن مقاله استفاده شده است.

پیشینه پژوهش

سمیه بقایی (۱۳۹۹) پژوهشی با عنوان نقد و بررسی متون روایی کتب فارسی متوسطه دوم بر مبنای نظریه یاکوبسن انجام داده است و در قالب پایان‌نامه کارشناسی ارشد از آن دفاع کرده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که متون روایی ارائه‌شده در کتاب‌های درسی، تلفیقی از کارکردهای مختلف زبان را در خود دارد؛ اما کارکرد ترغیبی که متضمن آموزش است، بیشترین اهمیت و ارزش را در این متون داراست و این امر در ایجاد ارتباط مطلوب با مخاطب و ترغیب او به پذیرش دیدگاه راوی، مؤثر واقع شده است.

مهین سدهی (۱۳۹۹)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان تحلیل کتب فارسی متوسطه دوم بر اساس الگوی سبک‌شناختی یاکوبسن کتب فارسی متوسطه را بررسی کرده است. در این پژوهش، به‌منظور تحلیل داده‌ها از روش آمار توصیفی شامل شاخص‌های فراوانی، درصد میانگین به‌صورت جدول و نمودار استفاده گردید؛ بر اساس نتایج آماری حاصل از این پژوهش، استفاده از کارکرد ارجاعی زبان و نیز قطب مجازی آن در کتب درسی فارسی متوسطه دوم دارای بسامد است.

فرخ محمدی آسیابادی (۱۳۹۸)، پژوهشی با عنوان نقد و تحلیل پی‌رنگ در متون روایی کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه انجام داد. این پژوهش توجه خود را به عنصر داستانی «پی‌رنگ» مبذول داشته و قصد دارد نشان دهد که در متون روایی کتاب فارسی دهم، کتاب فارسی یازدهم و کتاب فارسی دوازدهم این عنصر به دو نحو کاربرد دارد یکی علیت فرهنگی و دیگری علیت طبیعی است.

با جستجو در سایت‌های معتبر به این نتیجه رسیدیم که درباره کتب منثور فارسی دوره متوسطه دوم و بررسی عناصر داستان در آن هیچ پژوهشی صورت نگرفته است، اما از تحقیقاتی که در مورد کتب فارسی دوره دوم متوسطه صورت گرفته است می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

مهدی زردخشویی (۱۳۹۷) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود ساختار و محتوای کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه را بررسی کرد. نتایج حاکی از آن است که با توجه به اینکه سطح معناداری آزمون برای فرضیه اول صفر و کمتر از ۰/۰۵ است، فرض صفر رد می‌شود و بنابراین بین ساختار و محتوای کتاب‌های فارسی سال دوم متوسطه مرتبط با نظام آموزشی تفاوت قابل توجهی وجود ندارد.

بحث و بررسی

داستان قدیمی‌ترین شکل هنر به حساب می‌آید، «ادبیات داستانی به آثار منثورى اطلاق می‌شود که ماهیتی تخیلی دارند، غالباً داستان، داستان کوتاه، رمان و انواع مرتبط را ادبیات داستانی می‌گویند.» (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۱۰) در تعریفی دیگر از داستان آمده است: «داستان (کوتاه و بلند) روایتی است که غالباً به نثر است و تاریخ یا تاریخ‌هایی را که در زمان معینی رخ داده یا روی می‌دهد، مرتبط می‌کند. مهم‌ترین این ویژگی‌ها، وجود علت و معلول در داستان است. به‌گونه‌ای که هر رویدادی در تاریخ، معلول واقعه‌ای دیگر و علت حوادث بعدی است. (تندرو صالح، ۱۳۷۹: ۱۲۳)

با توجه به این که یکی از اساسی‌ترین مفاهیم نظری در این مقاله عناصر داستانی است، ابتدا سه نوع عنصر داستانی معرفی می‌شود و در قسمت عملی نیز همین رویه در نظر گرفته می‌شود. البته از آنجایی که داستان‌ها به نثر هستند، فقط عناصر درونی و بیرونی آثار بررسی شد. عناصر تشکیل‌دهنده ساختار درونی عبارتند از: ۱- مضمون یا مضمون ۲- موضوع (یوسفی: ۱۳۹۲: ۲۵).

برون ساختار یا ساختار، چارچوب برنامه‌ریزی شده هر اثر ادبی یا نحوه سازمان‌دهی و مجموع روابط عناصر و اجزای یک اثر ادبی با یکدیگر است. تحلیل برون ساختاری یا ساختاری یک اثر داستانی عبارت است از بررسی عناصر تشکیل‌دهنده آن اثر مانند طرح، شخصیت‌پردازی، دیدگاه، صحنه، سبک، لحن و بررسی روابط این عناصر با یکدیگر در یکپارچگی. متن نوشته از این کار فرم یا ساختار آن نظم و بازنمایی است که برای بیان محتوای اثر، یعنی نحوه ارائه محتوا به کار می‌رود. (یوسفی، ۱۳۸۰: ۲۴)

معرفی کتاب فارسی

کتاب فارسی سال دوم متوسطه جزء مواد آموزشی است و نقش مهمی در دستیابی به اهداف آموزشی دارد. در نظام‌های آموزشی متمرکز، کتاب فارسی به‌عنوان محصول فرآیند برنامه‌ریزی درسی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، بنابراین هرگونه تصمیم‌گیری در مورد عناصر اصلی برنامه درسی باید در کتاب درسی نیز منعکس شود (مالکی: ۱۳۸۸: ۶۵).

در حالی که عناصر تشکیل‌دهنده یک کتاب ساختار آن کتاب است یا در واقع قالب یا ظرفی که محتوا در آن ریخته می‌شود ساختار یا به عبارتی زبان (شیوه بیان) آثار ادبی کتاب که شامل کلمات و جملات بخشی از ساختار کتاب هستند. ساختار هر کتاب درسی از سه بخش مقدماتی، میانی و پایانی تشکیل شده است که کتاب‌های فارسی نیز از این قاعده پیروی می‌کنند و بنابراین در تشریح و بررسی ساختار کتاب‌های فارسی، سه بخش ذکر شده در نظر گرفته شده است و هر بخش به بخش‌های کوچک‌تر تقسیم می‌شود.

الف- بخش مقدماتی کتاب‌های فارسی متشکل است از: ۱- طرح روی جلد ۲- صفحه آغاز و عنوان کتاب ۳- مشخصات کتاب ۴- عکس ۵- فهرست ۶- مقدمه ۷- اهداف کلی.

ب- بخش میانی کتاب‌های فارسی دومین بخش واحدهای یادگیری کتاب‌های فارسی که به بخش میانی معروف است از یک قسمت اصلی یعنی فصل‌ها و دو قسمت فرعی منشعب از فصول

به نام درآمدها و درس‌ها تشکیل شده است. فصول محتوای کتاب‌های فارسی عبارت‌اند از انواع ادبی ۱ و ۲ که در بردارنده ادبیات حماسی، غنائی، تعلیمی و نمایشی می‌باشند و نیز فرهنگ و هنر ادبیات عرفانی با عنایت به اینکه اصلی‌ترین قسمت یک درس متن آن است که تمام برنامه‌ریزی‌های درسی برای ارائه این قسمت صرف می‌شود و به‌نوعی می‌توان گفت تمام بخش‌های مقدماتی میانی و پایانی برای تشریح و تبیین متن درس تنظیم می‌گردد. در مقدمه‌های کتاب‌های فارسی به جایگاه و متن اشاره شده است به‌طوری که درجایی مطرح می‌شود. محتوا در هر سال با نیازها و توانایی‌های دانش‌آموزان متناسب و در پایه‌های بالاتر با گزینش و ژرفای بیشتر مطرح می‌شود. در بخش میانی در باره محتوای متن درس سخن گفته است و توانایی‌ها و نیازهای دانش‌آموز را بیان می‌کند. پس مؤلفان کتاب می‌خواهند که در ساختار کتاب متنی را قرار دهند که با توانایی و نیاز دانش‌آموز متناسب باشد. قسمت میانی شامل متون، درآمد و فصل است. نام‌گذاری فصول در کتاب‌ها متفاوت است. نام فصول ذکر شده است. در هر کتاب متناسب با بحث فصل یا درس درآمد مطرح می‌شود که به دلیل تکرار برخی از فصل‌ها شکل متفاوتی دارد. فصل‌بندی هیچ‌کدام از کتاب‌ها در کل کتاب از قاعده خاصی پیروی نمی‌کند چون در تقسیم‌بندی فصول معیارهایی چون محتوا و قالب (ادبیات داستانی)، تاریخ (ادبیات معاصر)، جغرافیایی (ادبیات جهان و برون‌مرزی) و ساختار ظاهری (توصیف و تصویرگری).

تقسیم‌بندی فصول

۱- اندیشه و محتوا، ۲- ادبیات فارسی برون‌مرزی و ادبیات جهان، ۳- ادبیات نثر و نظم و معاصر ادبیات انقلاب اسلامی، ۴- بر اساس قالب و یا ساختار آزادی ادبیات داستانی، حسب و حال، زندگی‌نامه، سفرنامه، توصیف و تصویرگری و ترجمه است.

در فصول اهداف کلی فصول در ابتدای فصول نوشته می‌شود در کتاب فارسی دوره دوم متوسطه تمام هدف‌ها جز در یک هدف بر آشنایی با جلوه‌های آثار ادبی نمونه‌های برجسته آن و بزرگان آن موضوع ادبی تکیه می‌کند. هدف دیگر در پایان فصول توانایی انجام فعالیت‌های یادگیری است بخش‌های هر درس عبارت‌اند از مقدمه سر درس و متن اصلی و توضیحات و خودآزمایی.

پ - بخش پایانی کتاب‌های ادبیات فارسی عبارت است از واژه‌نامه‌ها، اعلام منابع و مأخذ در بررسی این بخش مهم‌ترین قسمت واژه‌نامه است که بیانگر دقت مؤلفان در معنی کردن واژه‌ها متناسب با متون مربوط است. شیوه کار در بررسی واژه‌نامه همان ترتیب الفبایی هر کتاب ادبیات فارسی است. اشکالات معنایی بعضی از لغات با آوردن متن آن واژه و آوردن دلایل اشکال، مورد بررسی قرار می‌گیرد. اعلام در پایان کتاب بخش اعلام تنظیم شده است و نام اثر یا صاحب اثر ذکر شده است، اما در بسیاری از موارد اثر یا صاحب اثر در بخش اعلام معرفی نشده است.

کتاب فارسی متوسطه دوم، بر بنیاد رویکرد عام برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران یعنی شکوفایی فطرت الهی استوار است و با توجه به عناصر پنج‌گانه، (علم، تفکر، ایمان، اخلاق و عمل) و جلوه‌های آن در چهار پهنه (خود، خلق، خلقت و خالق) بر پایه اهداف برنامه درسی فارسی سازمان‌دهی و تألیف شده است. این کتاب با ساختار جدید دنباله همان زنجیره‌ای است

که از پایه اول ابتدایی پدیدار گشت و پس از پیمودن فرازوفرودها و کسب تجربه‌ها اکنون این چنین رخ نمایان کرده است رویکرد آموزشی کتاب، فعالیت بنیاد و مشارکتی است. بر این اساس کتاب از هشت فصل با عنوان‌های ادبیات، تعلیمی سفر و زندگی ادبیات غنائی ادبیات پایداری، ادبیات انقلاب اسلامی ادبیات حماسی ادبیات داستانی و ادبیات جهان تشکیل شده است. در هر فصل دو یا سه درس آورده شده و شامل هیجده درس است. متون نظم و نثر به‌طور متعادل و مناسب توزیع شده‌اند کتاب با ستایش خدا آغاز و با نیایش خاتمه می‌یابد. در پایان هر فصل یک‌درمیان متون روان‌خوانی یا شعرخوانی قرار گرفته است و حکایات در بین درس‌ها آمده‌اند. هر درس شامل موارد زیر است:

متن درس، تصاویر، کارگاه متن پژوهی، شامل سه قلمرو زبانی، ادبی و فکری. در بخش مهارت‌های خوان‌داری ویژگی‌های آوایی و گفتاری زبان فارسی همچون لحن، تکیه، آهنگ و دیگر خرده مهارت‌ها به‌طور مناسب مورد توجه قرار گرفته است. بعد از خوانش، متون در سه بخش قلمرو زبانی، ادبی و فکری پرسش‌ها را سامان داده است که سطح درک و فهم دانش‌آموز را نسبت به محتوای اثر فراتر خواهد برد.

در متن درس‌ها از زبان نوشتاری معیار در عصر حاضر استفاده شده که خیلی ساده و روان و در راستای اشاعه و تعمیم زبان و ادبیات فارسی به‌عنوان رمز هویت ملی و کسب مهارت در برقراری ارتباط زبانی است. درس‌ها به دو روش مستقیم ارائه اطلاعات از سوی دانای کل و غیرمستقیم به کمک قالب‌هایی چون داستان، خاطره و حسب‌حال ارائه شده است.

تصاویر کتاب با دنیای ذهنی نوجوانان هماهنگی دارد و احتمالاً در جهت تقویت فهم و درک محتوا استفاده به افزایش مهارت‌های فکری و هوشی دانش‌آموزان کمک می‌کند، بنابراین تصاویر زبان‌گویی برای و بیان مطالب هستند چرا که بسیاری از مسائلی که با کلمات قابل انتقال، نیستند به‌وسیله تصاویر قابل تفهیم و انتقال می‌باشند. تصاویری که در ابتدای فصل‌های کتاب آورده شده با محتوای فصل ارتباط دارد و تجسم چشم‌انداز کلی از مطالب آن فصل است و دانش‌آموزان را از نظر ذهنی آماده ورود به آن فصل می‌نماید.

در قسمت کارگاه متن پژوهی، پرسش‌هایی از متن درس با دو رویکرد «همگرا و اگر» در سه قلمرو زبانی، ادبی، فکری نوشته شده است که در قلمرو زبانی و ادبی اصولاً همگرا هستند، ولی قلمرو فکری ماهیتی واگرا دارند.

قلمرو زبانی دامنه گسترده‌ای دارد؛ در سطح واژگانی لغت‌ها از نظر فارسی یا غیرفارسی بودن، نوع ساختمان، روابط معنایی کلمات، نوع گزینش و همچنین درست‌نویسی واژه‌ها بررسی می‌شود. در سطح دستوری یا نحوی، متن از دید ترکیبات و قواعد دستوری، کاربردهای دستوری، تاریخی، کوتاهی و بلندی جمله‌ها بررسی می‌شود.

در قلمرو ادبی سه سطح آوایی، بیان و بدیع معنوی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در قلمرو فکری، متن از نظر ویژگی‌های فکری، روحیات، اعتقادات گرایش‌ها، نوع نگرش به جهان و دیگر جنبه‌های فکری بررسی می‌شود. تمام نکاتی که دانش آموزان در این سه قلمرو می‌آموزند، از متن درس بیرون کشیده شده است.

در پایان هر فصل شعرخوانی یا روان‌خوانی آمده است. این شعرها و روان‌خوانی‌ها غالباً داستان‌اند و با موضوع فصل پیوند دارند و برای تقویت مهارت خواندن و درک به‌عنوان مکمل محتوا و مفاهیم فصل آمده‌اند. در پایان روان‌خوانی‌ها دو سؤال برای تقویت درک مطلب قرار دارد. این پرسش‌ها برای تقویت توانایی درک و فهم و پرورش روحیه نقد و تحلیل متون تنظیم شده است. حکایت‌ها (گنج حکمت) که در بین درس‌ها آمده‌اند، ایستگاه‌هایی برای تفکر دانش آموزان فراهم آورده است. هم‌چنین رنگ تفریحی به حساب می‌آید که خستگی مطالب آموخته از درس را کم می‌کند. این حکایات از متون کهن برگزیده شده‌اند تا به تعادل و توازن کتاب کمک کنند. روان‌خوانی‌ها، شعرخوانی‌ها و حکایات باهدف پرورش مهارت‌های خوانداری ایجاد نشاط و طراوت ذهنی و از همه مهم‌تر پرورش فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی در ساختار کتاب فارسی گنجانده شده‌اند.

کتاب فارسی سال دهم

سفر به بصره (فارسی دهم، ۱۴۰۰: ۷۰)

عناصر درون‌ساختی

موضوع داستان: این داستان سفر ناصر خسرو به همراه برادرش به بصره است. درون‌مایه داستان: درون‌مایه داستان حول محور توکل به خداوند و اینکه نباید با هر سختی و مشقتی که به انسان می‌رسد خود را بیازد می‌چرخد. (ناپایداری دنیا، امید به لطف و کرم خداوند) عناصر برون‌ساختی:

زاویه دید و راوی

زاویه دید این داستان اول شخص است چون ناصر خسرو خود راوی داستان است

گره‌افکنی

زمانی است که ناصر خسرو و برادرش وارد شهر بصره می‌شوند و جامه و لباس و سر و وضع نامناسبی دارند.

بحران

هنگامی که از حمام بیرون می‌آیند مردم فکر می‌کنند که آن‌ها دیوانه هستند کودکان در پی آن‌ها می‌افتند و با سنگ آن‌ها را می‌زنند. « ما به گوشه‌ای باز شدیم و به تعجب در کار دنیا می‌نگریستیم و مکاری از ما سی دینار مغربی می‌خواست و هیچ چاره ندانستیم» (همان: ۷۰)

اوج

ابوالفتح علی بن احمد وزیر به شهر بصره می‌آید و دوستی از آن ناصر خسرو، وضعیت وی را برای وزیر تشریح می‌کند. (همان: ۷۰)

گره‌گشایی

وزیر مقداری پول برای ناصر خسرو می‌فرستد و آن‌ها با این پول سر و وضع خود را مرتب کرده به خدمت امیر می‌روند. (همان: ۷۱)

انواع شخصیت‌های داستان

اصلی و فرعی: شخصیت اصلی داستان «ناصر خسرو» است اما غیر از ناصر خسرو شخصیت‌های فرعی همچون «برادر»، «دلاک حمام» و «وزیر» در داستان ذکر گردیده‌اند. شخصیت واقعی ناصر خسرو: شخصیت داستان در این داستان، شخصیتی ایستا است شیوه شخصیت‌پردازی

شیوه شخصیت‌پردازی در این داستان به صورت مستقیم است فضا سازی کلی داستان: فضای داستان به‌طور کلی مطرح شده و تنها به محیطی در شهر بصره اشاره شده است و عدم توجه به فضا سازی دقیق دال بر توجه به مضمون است یعنی این عنصر از دید نویسنده اهمیت کمتری داشته است.

جدال و کشمکش

با توجه به داستان، نوع جدال و کشمکش را باید جسمانی و مادی دانست.

گفتگوی مستقیم

گفتگو در این داستان به صورت غیر مستقیم است.

در ادامه موارد بررسی شده را به‌طور مختصر در جداول می‌آوریم:

فارسی دهم

سفر به بصره

عناصر دورن ساختی	امید داشتن به خداوند بزرگ، عزت‌نفس، پرهیز از ظاهر بینی.
عناصر برون ساختی	زاویه دید: درونی
	راوی: اول شخص
	پی‌رنگ کامل است و دارای هر چهار جزء وضعیت گره‌افکنی، اوج، بحران، گره‌کشایی پایانی است. پی‌رنگ بسته است.
	شخصیت داستان: اصلی و فرعی / پویا / واقعی / شخصیت‌پردازی
	فضا سازی: کلی و فاقد زمان کشمکش: جسمانی و مادی گفتگو: غیر مستقیم

عناصر دورن ساختی	آشنایی بیشتر با سهراب سپهری و توانایی او، شناخت بیشتر نثر توصیفی در حوزه هنر نقاشی
عناصر برون ساختی	زاویه دید: درونی
	راوی: اول شخص
	پی‌رنگ کامل است و دارای هر چهار جزء وضعیت گره‌افکنی، اوج، بحران، گره‌گشایی پایانی است. پی‌رنگ بسته است.
	شخصیت داستان: اصلی و فرعی / پویا / واقعی / شخصیت‌پردازی
	فضاسازی: کلی و در کلاس درس اتفاق می‌افتد. کشمکش: درونی گفتگو: غیر مستقیم

فارسی دهم

پیر مرد چشم ما بود

عناصر دورن ساختی	سختی و مشقات زندگی نیما یوشیج، حمایت نیما از شاعران جوان.
عناصر برون ساختی	زاویه دید: درونی
	راوی: اول شخص
	پی‌رنگ ناقص است. پی‌رنگ باز است.
	شخصیت داستان: اصلی و فرعی / پویا / واقعی / شخصیت‌پردازی مستقیم.
	فضاسازی: کلی و فاقد زمان کشمکش: جسمانی و مادی گفتگو: غیر مستقیم

فارسی یازدهم

آغازگری تنها

این متن، بخشی از رمان تاریخی آغازگری تنها نوشته مجید واعظی نویسنده معاصر است.

عناصر برون ساختی	زاویه دید: بیرونی
	راوی: سوم شخص
	پی‌رنگ کامل است و دارای هر چهار جزء وضعیت گره‌افکنی، اوج، بحران، گره‌گشایی پایانی است. پی‌رنگ بسته است.
	شخصیت داستان: اصلی و فرعی / پویا / واقعی / شخصیت‌پردازی مستقیم.
	فضاسازی: کلی و دارای زمان کشمکش: جسمانی و معنوی گفتگو: غیرمستقیم

فارسی یازدهم

میثاق دوستی

عناصر درون ساختی	پای‌بندی به دوستی و بنیان میثاق دوستی.
عناصر برون ساختی	زاویه دید: درونی
	راوی: اول شخص
	پی‌رنگ کامل است و دارای هر چهار جزء وضعیت گره‌افکنی، اوج، بحران، گره‌گشایی پایانی است. پی‌رنگ بسته است.
	شخصیت داستان: اصلی و فرعی / پویا / واقعی / شخصیت‌پردازی مستقیم.
	فضاسازی: کلی و دارای زمان کشمکش: جسمانی و معنوی گفتگو: غیرمستقیم

فارسی یازدهم

کبوتر طوق دار

عناصر درون ساختی	
عناصر برون ساختی	زاویه دید: درونی
	راوی: اول شخص

پی‌رنگ کامل است و دارای هر چهار جزء وضعیت گره‌افکنی، اوج، بحران، گره‌کشایی پایانی است. پی‌رنگ بسته است.	
شخصیت داستان: اصلی و فرعی / پویا/ واقعی / شخصیت‌پردازی مستقیم.	
فضاسازی: کلی و دارای زمان کشمکش: جسمانی و معنوی گفتگو: مستقیم	

فارسی یازدهم

قصه عینکم

عناصر درون ساختی	
عناصر برون ساختی	زاویه دید: درونی
	راوی: اول شخص
	پی‌رنگ کامل است و دارای هر چهار جزء وضعیت گره‌افکنی، اوج، بحران، گره‌کشایی پایانی است. پی‌رنگ بسته است.
	شخصیت داستان: اصلی و فرعی / پویا/ واقعی / شخصیت‌پردازی مستقیم.
	فضاسازی: کلی و دارای زمان کشمکش: جسمانی. گفتگو: مستقیم

فارسی دوازدهم

از پاریز تا پاریس

پاریز تا پاریس عنوان درسی از کتاب فارسی دوازدهم نوشته محمدابراهیم باستانی پاریزی است و در واقع شرحی از زندگی و تجربیات نویسنده است.

عناصر درون ساختی	
عناصر برون ساختی	زاویه دید: درونی
	راوی: اول شخص

پی‌رنگ کامل است و دارای هر چهار جزء وضعیت گره‌افکنی، اوج، بحران، گره‌گشایی پایانی است. پی‌رنگ بسته است.
شخصیت داستان: اصلی و فرعی / پویا / واقعی / شخصیت‌پردازی مستقیم.
فضاسازی: کلی و دارای زمان کشمکش: جسمانی. گفتگو: مستقیم

فارسی دوازدهم بوی جوی مولیان

عناصر دورن ساختی	
عناصر برون ساختی	زاویه دید: درونی
	راوی: اول شخص
	پی‌رنگ کامل است و دارای هر چهار جزء وضعیت گره‌افکنی، اوج، بحران، گره‌گشایی پایانی است. پی‌رنگ بسته است.
	شخصیت داستان: اصلی و فرعی / پویا / واقعی / شخصیت‌پردازی مستقیم.
	فضاسازی: کلی و دارای زمان کشمکش: جسمانی. گفتگو: مستقیم

فارسی دوازدهم آن شب عزیز

عناصر دورن ساختی	
عناصر برون ساختی	زاویه دید: درونی
	راوی: حدیث نفس
	پی‌رنگ کامل است و دارای هر چهار جزء وضعیت گره‌افکنی، اوج، بحران، گره‌گشایی پایانی است. پی‌رنگ بسته است.

شخصیت داستان: اصلی و فرعی / پویا/ واقعی / شخصیت پردازی مستقیم.	
فضاسازی: کلی و دارای زمان کشمکش: جسمانی. گفتگو: مستقیم	

فارسی دوازدهم کباب غاز

عناصر دورن ساختی	
زاویه دید: درونی	عناصر برون ساختی
راوی: اول شخص	
پی‌رنگ کامل است و دارای هر چهار جزء وضعیت گره‌افکنی، اوج، بحران، گره‌گشایی پایانی است. پی‌رنگ بسته است.	
شخصیت داستان: اصلی و فرعی / پویا/ واقعی / شخصیت پردازی مستقیم.	
فضاسازی: کلی و دارای زمان کشمکش: جسمانی. گفتگو: مستقیم	

نتیجه‌گیری

کتاب فارسی دوره متوسطه، در هر سه پایه دهم، یازدهم و دوازدهم از نظم منطقی خاصی برخوردار است. در دوره متوسطه، کتاب فارسی با توجه به ساختار، رشته و مادهٔ درسی و بر پایهٔ نظام منطقی برنامهٔ درسی دوره ابتدایی در دو بخش فارسی (مهارت‌های خوانشی) و نگارش (مهارت‌های نوشتاری) سازمان‌دهی و تدوین شده است. در یک نمای کلی ساختار و محتوای کتب فارسی دوره به شرح زیر است. کتاب شامل یک ستایش، هشت فصل و هجده درس است. در این کتاب‌ها در هر مقطع، دو درس آزاد (ادبیات بومی) و تعدادی تمرین تکمیل‌کردنی پیش‌بینی شده است.

یکی از نکات بدیع و تازهٔ این کتاب، طرح مباحث مربوط به درک خواندن، پرورش سواد ادراکی و تقویت روحیهٔ مطالعه و کتاب‌خوانی است. این مباحث در بخش‌های روان‌خوانی، شعرخوانی و پرسش‌های وابسته به آن (درک و دریافت) سازمان‌دهی شده است.

از نظر ساختاری در پایه‌های مختلف تحصیلی ارتباط منطقی وجود دارد. در بخش روان‌خوانی کتاب، بهره‌گیری از قصه و داستان و حکایت‌های آموزنده و سازنده، برای غنی‌سازی هدفمند

اوقات فراغت و نیز لذت‌بخش و سودمند کردن لحظه‌ای فراغت دانش‌آموزان، بهترین وسیله است و برای پرورش مهارت‌های زبانی دانش‌آموزان ابزار بسیار مناسبی است. خواندن قصه و داستان، عادت به مطالعه و خوگیری با آن را در فراگیران پرورده می‌سازد و باعث رشد کلامی، پویایی ذهن و خلاقیت بیشتر آنان می‌شود و گنجینه‌ها و واژه‌ها و افق دریافت مفاهیم را در دانش‌آموزان گسترده می‌سازد.

از نظر آموزشی، در هر پایه تحصیلی سعی شده است متناسب با فهم دانش‌آموزان و همچنین متناسب با دایره لغات آنان داستان‌ها را انتخاب نمایند. به لحاظ جنسیتی انتخاب و چینش این داستان‌ها متناسب با هر دو دسته پسران و دختران است و سعی شده است داستانی متناسب با آن‌ها انتخاب شود.

در این پژوهش به بررسی عناصر داستانی در داستان‌های کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه پرداختیم. بدین منظور عناصر درون‌مایه، پی‌رنگ، شخصیت‌پردازی، صحنه‌پردازی، زاویه دید و گفتگو مورد بررسی قرار گرفت. افزون بر این خلاصه‌ای از هر داستان و تحلیل محتوایی آن‌ها نیز انجام شد. از مجموع متون مختلف نظم و نثر معاصر فارسی در کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه تنها ده مورد داستان است. در کتاب‌های فارسی با چهار داستان کوتاه مستقل روبه‌رو هستیم و موارد دیگر (شش مورد) بریده‌هایی از رمان‌ها هستند. پایه دهم دو داستان و پایه‌های یازدهم و دوازدهم مشتمل بر چهار داستان است.

عنصر پی‌رنگ در داستان‌های کوتاه مستقل قابل‌بررسی است و داستان‌هایی که بریده رمان‌ها می‌باشند دچار ضعف پی‌رنگ هستند. غالب شخصیت‌پردازی‌ها به شیوه مستقیم و غیرمستقیم صورت گرفته است. از میان ده داستان مورد بررسی هشت شخصیت نوجوان هستند و این انتخاب سبب همراهی بیشتر دانش‌آموزان و هم‌ذات‌پنداری آن‌ها با داستان می‌شود. صحنه‌پردازی به شیوه‌ای انجام شده که دانش‌آموز با عناصر زمان و مکان درگیر نمی‌شود و این عنصر در حاشیه عناصر دیگر قرار گرفته است. در بخش زاویه دید از مجموع ده داستان، هفت داستان از زاویه اول شخص و سه داستان از زاویه سوم شخص از نوع دانای کل روایت شده است. از آنجا که در داستان‌های معاصر زاویه دید اول شخص زاویه‌ای غالب است و همراهی بیشتر مخاطب را در پی دارد، انتخابی هوشمندانه بوده است در بخش گفت‌وگو از مجموع ده داستان، شش داستان گفت‌وگوهایی اندک و بدون فردیت زبانی داشته‌اند محور این داستان‌ها بر مدار توصیف گردیده است. چهار داستان از عنصر گفت‌وگو بیشتر بهره برده‌اند و از این طریق شخصیت‌پردازی و رخدادهای داستان را پیش برده‌اند. از مجموع ده داستان، چهار داستان به موضوعات دفاع مقدس پرداخته‌اند. چهار داستان بر موضوعات اجتماعی و فرهنگی متمرکز شده‌اند و دو داستان نیز موضوعاتی تاریخی دارند.

از آنجا که داستان‌های مندرج در کتاب‌های درسی بریده‌هایی از داستان‌هایی بلندتر و رمان‌های حجیم است، به نقص و آشفتگی غالب عناصر داستانی خاصه شخصیت‌پردازی و صحنه‌پردازی، منجر شده است. تلخیص داستان‌های کوتاه با آسیب کمتر عناصر داستانی و محتوا هم‌راه

بوده است. از آنجا که تلخیص و گزینش بریده رمان‌ها با اعمال سلیقه مؤلفان و برجسته کردن مضامین مورد نظرشان همراه بوده محتوا و درون‌مایه رمان‌ها دستخوش تغییرات و به دنبال آن آسیب بیشتری شده است.

مطالعه و بررسی داستان‌های کتاب‌های درسی نشان داد که اگرچه از نظر انتخاب داستان‌های درام و کمدی تنوع به چشم می‌خورد اما در داستان‌های کتاب‌های درسی تنوع موضوعی وجود ندارد. از این‌رو داستان‌هایی با رویکرد جادویی، هیجان‌انگیز و حادثه‌ای در این کتاب‌ها به چشم نمی‌خورد.

منابع

- براهنی، رضا، (۱۳۶۲، چ ۴)، قصه‌نویسی، تهران: نگاه.
- بیدمشکی، مریم، (۱۳۸۵)، «نقش قصه و تأثیرات تربیتی آن بر کودکان» برگزیده مقالات قصه‌گویی، دومین جشنواره قصه‌گویی کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- تندرو صالح، شاهرخ، (۱۳۷۹)، گفت‌وگو پیرامون مسائل ادبیات داستانی، تهران: شفيعی.
- داد، سیما، (۱۳۸۰، چ سوم)، فرهنگ اصطلاحات ادبی، تهران: مروارید.
- زردخشویی، مهدی (۱۳۹۷) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود ساختار و محتوای کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه را بررسی کرد
- سلیمانی، محسن، (۱۳۶۷)، از روی دست رمان‌نویس، تهران: هنر اسلامی.
- عبداللهیان، حمید، (۱۳۸۱)، شخصیت و شخصیت‌پردازی در داستان معاصر، تهران: آن.
- میرصادقی، جمال، (۱۳۷۶)، ادبیات داستانی (قصه‌رمانی، داستان کوتاه، رمان)، تهران: بهمن.
- یوسفی، لیلا، (۱۳۸۱)، عناصر درون‌ساختی داستان، مجله آموزش زبان و ادب فارسی، ش ۶۴.
- یونسی، ابراهیم، (۱۳۶۹، چ ۲)، هنر داستان‌نویسی، تهران: امیرکبیر.